

از معماری خانه تا خانه‌مندی: تحلیل بازنمایی خانه در آثار کودک و نوجوان احمدرضا احمدی از ۱۳۴۸ تا ۱۴۰۱

نفیسه اسدی پاک*

سوزان حبیب**

امین ایزدپناه***

چکیده

داستان‌های کودک و نوجوان احمدرضا احمدی، عمدتاً با درون‌مایه‌های زندگی روزمره و تعامل کودک با محیط پیرامونی، در پیوند با تجربه‌های عاطفی و اجتماعی شخصیت‌ها شکل گرفته‌اند. در این آثار، خانه صرفاً به‌عنوان یک فضای کالبدی بازنمایی نشده، بلکه در ارتباط با قلمروهای زیست، روابط اجتماعی و فرهنگی، ادراک و خیال، و طبیعت گسترش یافته است. هدف این پژوهش، تحلیل بازنمایی خانه و تبیین چگونگی شکل‌گیری خانه‌مندی در داستان‌های کودک و نوجوان احمدرضا احمدی از سال ۱۳۴۸ تا ۱۴۰۱ است. این پژوهش با رویکرد کیفی و با استفاده از روش تحلیل مضمون انجام شده و داده‌ها از مطالعه‌ی عمیق و نظام‌مند پنجاه‌وهفت کتاب داستان کودک و نوجوان احمدرضا احمدی گردآوری شده است. داده‌ها در فرایندی شامل کدگذاری اولیه، سازمان‌دهی و بررسی ارتباط میان کدها و استخراج و بازبینی مضمون‌های نهایی تحلیل شدند. یافته‌ها در چهار مضمون نهایی صورت‌بندی شد: پیوستگی و گسترش قلمروهای زیست، خانه به‌مثابه‌ی جهان زیسته‌ی اجتماعی و فرهنگی، گسترش ادراکی و تخیلی فضای زیسته، و در نهایت، درهم‌تنیدگی فضای زیست و طبیعت. بدین ترتیب، خانه در آثار احمدرضا احمدی از مرزهای کالبدی فراتر رفته، به فضایی پویا و چندلایه تبدیل می‌شود. بر این اساس، خانه‌مندی کیفیتی از تجربه و زیست فضا است که از پیوند شخصیت‌ها با مکان و محیط پیرامونی شکل می‌گیرد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که خانه در آثار احمدرضا احمدی فراتر از یک مکان معماری بازنمایی شده و در پیوند با فضای زیسته و تجربه‌ی خانه‌مندی شخصیت‌ها معنا می‌یابد. واژه‌های کلیدی: احمدرضا احمدی، بازنمایی خانه، خانه‌مندی، داستان کودک و نوجوان، فضای زیسته.

* گروه معماری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تفرش، ایران. ایمیل nafiseh.asadipak@iau.ac.ir

** گروه معماری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تفرش، ایران. ایمیل susanhabib@iau.ac.ir (نویسنده مسئول)

*** دانشیار بخش مبانی تعلیم و تربیت، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شیراز، ایران. ایمیل

aizadpanah@shirazu.ac.ir

۱. مقدمه

احمد رضا احمدی از نویسندگان شناخته شده‌ی ادبیات کودک و نوجوان و یکی از شاعران تأثیرگذار در شکل‌گیری موج نو در شعر معاصر ایران است. او در سال ۲۰۱۰ نامزد نهایی جایزه‌ی هانس کریستین آندرسن و در سال ۲۰۱۲ جایزه‌ی آسترید لیندگرن، دو جایزه‌ی معتبر جهانی در حیطه‌ی ادبیات کودک و نوجوان، بوده است. داستان‌های کودک و نوجوان احمدی با ویژگی‌هایی چون زبان ساده، تصاویر خیال‌پردازانه و نگاه شاعرانه شناخته می‌شوند. تصویرپردازی، تخیل، و ذهن پویای شاعرانه از ویژگی‌های برجسته‌ی آثار اوست که با برخی ظرفیت‌های ذهنی کودک نیز هم‌پوشانی دارند. احمدی با بهره‌گیری از این ظرفیت‌ها و از طریق آشنایی‌زدایی، ادراک حسی مخاطب را از نو سامان می‌دهد. م. آزاد در نقد نخستین کتاب کودک احمدی، *من حرفی دارم که فقط شما بچه‌ها باور می‌کنید*، با تأکید بر منطق شعر در این اثر، میان جهان شاعر و کودک پیوندی معنادار برقرار کرده است (مشرف آزاد تهرانی، ۱۳۴۹: ۴).

حضور پررنگ مکان‌های زندگی روزمره از ویژگی‌های بارز داستان‌های کودک و نوجوان احمدی است. احمد رضا احمدی در نقش انسانی مدرن، شخصیت‌های داستان‌هایش را در فضاهای مدرن، مانند ایستگاه قطار، آتش‌نشانی، خیابان، میدان، داروخانه و بیمارستان می‌بیند و با مکان پیوند می‌دهد (Habib, 2024: 452). اما توجه ویژه‌ی او در داستان‌های کودک و نوجوان به مکانی به نام خانه است. خانه در داستان‌های احمدی صرفاً ظرفی برای رخداد‌های داستانی نیست، بلکه با کودک، اشیاء، فضاهای پیرامونی، فصل‌ها و طبیعت در تعامل است و در شکل‌گیری تجربه از محیط نقش دارد. از این منظر، خانه در آثار احمدی نه پس‌زمینه‌ای خنثی، بلکه بخشی از تجربه و ادراک شخصیت‌ها از جهان پیرامونی است.

در مطالعات معماری، خانه به فضای کالبدی محدود نشده، بلکه ابعاد معنایی و تجربه‌ای آن در شکل‌گیری تعامل انسان با مکان حائز اهمیت است. رلف بر نقش معنا در تجربه‌ی مکان و شکل‌گیری هویت مکانی تأکید کرده است (Relph, 1976: 152). معنا می‌تواند با خاطرات، تجربه‌های حسی و ادراکی فضایی پیوند خورده و احساس هویت و تعلق را شکل دهد (البرزی، ۱۳۹۸: ۳-۴). از این منظر، مطالعه‌ی خانه در ادبیات کودک و نوجوان، نیازمند توجه هم‌زمان به کالبد، در کنار نحوه‌ی تجربه و معنایی‌ی فضا است. توجه به این ابعاد، امکان فهم عمیق‌تر رابطه‌ی انسان و محیط مسکونی و بازنمایی خانه در ادبیات و هنر، به‌ویژه آثار داستان کودک و نوجوان را فراهم می‌کند (طباطبایی، ۱۳۹۷: ۱۲۹).

با این حال خانه در فرایند زیست و در پیوند با محیط پیرامون، روابط انسانی، و ادراک و خیال به کیفیتی از فضای زیسته تبدیل می‌شود که در پژوهش حاضر در قالب مفهوم خانه‌مندی مورد توجه قرار گرفته است. در آثار کودک و نوجوان احمدرضا احمدی، این فرایند از طریق تعامل کودک با محیط پیرامونی و گسترش تجربه‌ی فضایی او قابل پیگیری است. بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف تحلیل بازنمایی خانه و تبیین چگونگی شکل‌گیری خانه‌مندی در داستان‌های کودک و نوجوان احمدرضا احمدی از سال ۱۳۴۸ تا ۱۴۰۱ انجام شده است.

۲. مبانی نظری و مفهومی

۲.۱. بازنمایی

بازنمایی در معماری فرایندی است که از طریق آن، اندیشه‌ها، مفاهیم و دریافت‌های ذهنی مرتبط با فضا صورت‌بندی شده و به شکلی قابل ادراک و انتقال ارائه شده باشد. بازنمایی صرفاً وسیله‌ای برای نمایش یک طرح نیست، بلکه می‌تواند در شکل‌گیری، بررسی و ارزیابی ایده‌های فضایی نیز نقش داشته باشد، به گونه‌ای که میان فرایند طراحی و شیوه‌ی بازنمایی آن رابطه‌ای دوسویه برقرار شود (عسگری، ۱۴۰۱: ۸۹-۱۰۶). از این منظر، بازنمایی امکان انتقال مفاهیم ذهنی و فضایی را به مخاطب فراهم کرده و در فرایند ارتباط و تفسیر ایده‌ها نیز نقش دارد (Kim, 2021:2). بازنمایی ابزار مهمی برای تحلیل، ارزیابی و برقراری ارتباط موثر میان طراح و مخاطب است (Amoroso, 2016:79).

بازنمایی از طریق شیوه‌ها و ابزارهای گوناگون، از جمله کلامی و بصری یا دیداری شکل می‌گیرد و در انتقال و صورت‌بندی اطلاعات و مفاهیم فضایی نقش دارد. اهمیت بازنمایی به کیفیت اندیشه، تحلیل و شیوه‌ی صورت‌بندی موضوعات مرتبط است (Amoroso, 2016:74).

با توجه به موضوع پژوهش حاضر و ماهیت متنی داده‌ها، مفهوم بازنمایی از سطح ارائه‌ی فیزیکی یا بصری فضاهای معماری فراتر رفته و به چگونگی صورت‌بندی خانه در زبان و روایت داستانی می‌پردازد. بر همین اساس، در این پژوهش، بازنمایی خانه به چگونگی حضور خانه در روایت، عناصر و فضاهای تشکیل‌دهنده‌ی آن، رابطه‌ی شخصیت‌ها با خانه و پیرامون، و چگونگی ادراک و تجربه‌ی فضا اطلاق می‌شود.

۲.۲. خانه‌مندی

خانه در تجربه‌ی انسانی، فراتر از یک ساختار کالبدی و محل سکونت است و در پیوند با خاطره، خیال و تجربه‌های زیسته معنا می‌یابد. باشلار در مطالعه‌ی پدیدارشناختی خانه، آن را صرفاً همچون یک شیء یا مجموعه‌ای از عناصر معماری نمی‌بیند، بلکه خانه را فضایی می‌داند که در آن تجربه‌های صمیمانه، خاطرات،